

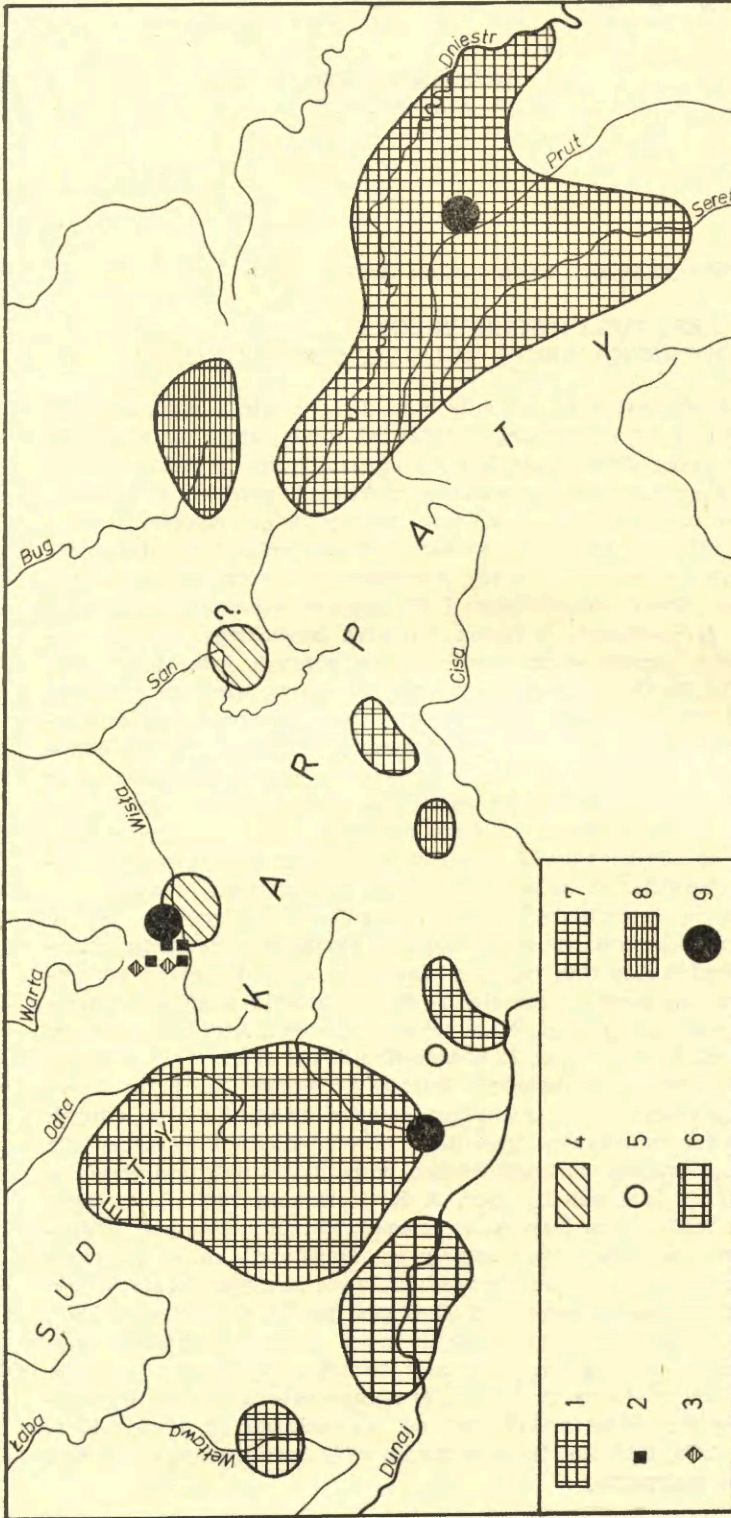
STEFAN KAROL KOZŁOWSKI, ELŻBIETA SACHSE-KOZŁOWSKA

„KULTURA ZWIERZYŃIECKA”,
CZY ZWIERZYŃIECKA GRUPA KULTURY SZELECKIEJ?

Do napisania niniejszego artykułu skłoniły nas dwie ostatnio wydrukowane prace badaczki radzieckiej G. W. Grigoriewej (1983a; też 1983b), która opublikowała w nich nowo pozyskane przez siebie materiały górnopaleolityczne z Mołdawii, pozwalające poważnie posunąć naprzód interpretację niektórych polskich materiałów górnopaleolitycznych, zaliczanych przez nas do tzw. kultury zwierzynieckiej.

Niektóre ustalenia i hipotezy dotyczące „kultury zwierzynieckiej” zostały przedstawione w artykule autorów niniejszej pracy, poświęconemu górnopaleolitycznym materiałom ze stanowiska Kraków-Zwierzyniec I (E. Sachse-Kozłowska, S. K. Kozłowski 1975). Materiały te pochodziły z badań Ludwika Sawickiego. Charakteryzowały się występowaniem szeregu form typowych dla różnych jednostek kulturowych górnego paleolitu Polski (kultury: oryniacka właściwa, szelecka, kostienkowsko-awdiejewska), w tym także kilkunastu symetrycznych segmentów, niezmiernie podobnych do okazów znanych z kultury późnomagdaleńskiej. Analiza dokumentacji wykopaliskowej L. Sawickiego nie pozostawiała jednak wątpliwości co do wieku tych segmentów (Interpleniglacjał ostatniego zlodowacenia, por. L. Sawicki 1952, profil N—S). W tej sytuacji zmuszeni byliśmy uznać wczesną metrykę omawianych segmentów ze Zwierzynca I, a co za tym idzie konsekwentnie odrzucić ich magdaleński charakter. Z kolei następstwem tego zabiegu była konieczność uznania obecności w interpleniglacyjnym inwentarzu Zwierzynca jeszcze jednego, dotąd w ogóle nie rozpoznawanego w Europie Środkowej elementu kulturowego. Ten nowy element kulturowy, reprezentowany co najmniej przez wspomniane segmenty, uznaliśmy za poważną przesłankę do wydzielenia w górnym paleolicie naszego regionu nowej jednostki podziału taksonomicznego, którą nazwaliśmy „kulturą zwierzyniecką” (S. K. Kozłowski, E. Sachse-Kozłowska 1981).

To nowe pojęcie w schemacie kulturowym Europy Środkowej nie przez wszystkich do dziś zostało zaakceptowane; niektórzy badacze podkreślali w ustnych dyskusjach, że w częściowo zmieszonym inwentarzu krzemienym Zwierzynca nie byliśmy w stanie wskazać całego, homogenicznego zespołu charakteryzującego tę ewentualną nową jednostkę. Inni koledzy (por. J. K. Kozłowski 1981; J. K. Kozłowski, S. K. Kozłowski 1977) nasze tezy zaakceptowali. Zarzut niektórych dyskutantów był o tyle słuszny, że rzeczywiście zespoły poszczególnych kultur górnopaleolitycznych Zwierzynca słabo lub wcale nie rozdzielały się stratygraficznie (całość materiału zalegała w sedimentach o miąższości 30-40 cm, por. W. Chmielewski 1975, s. 130-131, które tworzyły się około 20 000 lat). Z kolei oparta na dokumentacji L. Sawickiego analiza planigraficzna pozwoliła nam oddzielić materiały oryniackie od szeleckich, natomiast nie mieliśmy zbyt wielkiej szansy odróżnienia na jej podstawie ewentualnego zespołu „zwierzynieckiego” od oryniackiego (E. Sachse-Kozłowska, S. K. Kozłowski 1975, tabl. 22-24). Pozostawała więc bardzo niepewna droga analizy typologicznej oraz metrycznej.

Ryc. 1. Mapa kultur „graweckich” w Europie środkowej (wg. J. K. Kozłowskiego i S. K. Kozłowski 1977, ryc. 10, zmodyfikowana i uzupełniona)

1 — kultura pawłowska; 2 — zespoły typu Mamutowa; 3 — pojedyncze znaleziska tyliczaków; 4 — kultura kostienkowsko-awdiejewska; 8 — stanowiska przejściowe pomiędzy kulturą pawłowską i kostienkowsko-awdiejewska; 6 — kultura willendorfska; 7 — kultura molodowska; 8 — kultura lipiska; 9 — stanowiska zwierzyńskie

Fig. 1. Map of “Gravettian” cultures in Central Europe (after J. K. Kozłowski and S. K. Kozłowski 1977, fig. 10, modified and supplemented)

1 — Pavlovian culture; 2 — assemblages type Mamutova; 3 — single finds of backedpieces; 4 — Kostenki-Avdeevo culture; 5 — transitory sites between Pavlovian and Kostenki-Avdeevo cultures; 6 — Willendorf culture; 7 — Molodova culture; 8 — Lipa culture; 9 — „Zwierzyńiecian” sites

Ostatecznie uznaliśmy za nie pozbawione racji zaliczenie do zespołu „zwierzynieckiego” kilku falistych półtylczaków, paru wąskich drapaczy wiórowych, niektórych wąskich rylców, a także dość wąskich drobno retuszowanych wiórowców jedno- i obubocznych. Propozycja ta miała oczywiście charakter hipotezy roboczej i jako taka musiała czekać na weryfikację na drodze ewentualnych szczęśliwych znalezisk z Polski lub spoza niej.

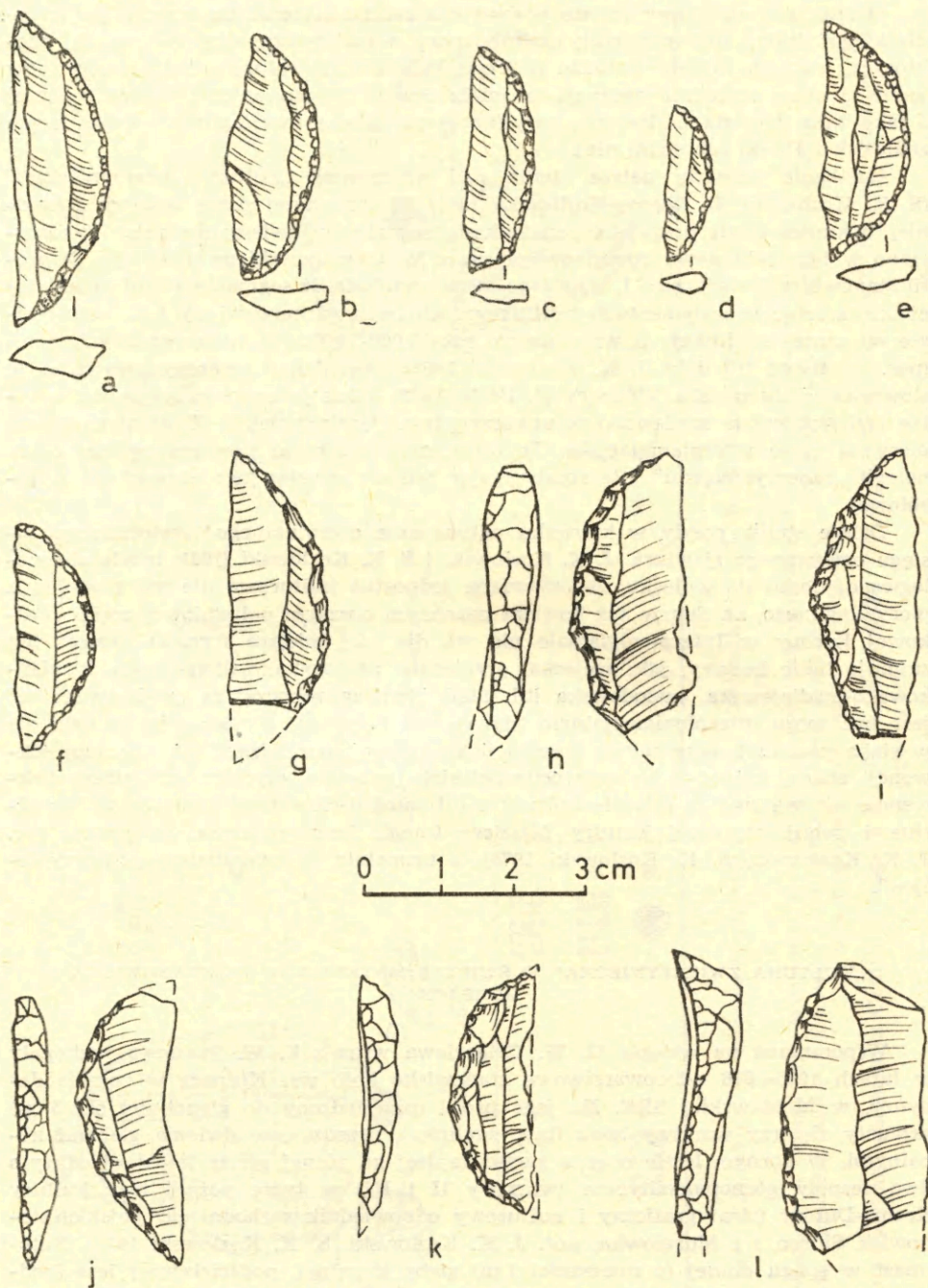
Następnie przyszły dalsze studia nad problemem „kultury zwierzynieckiej” (S. K. Kozłowski, E. Sachse-Kozłowska 1981). W cytowanej pracy autorzy dokładnie dokumentowali pozycję chronologiczną segmentów zwierzynieckich. Wykorzystano w tym celu nowo opublikowany przez W. Chmielewskiego (1975, ryc. 8) profil stanowiska Zwierzyniec I, z którego jasno wynikało, iż segmenty są interpleniglacjalne, a leżąc w sedimentach soliflukcyjnych lessu górnego winny być wcześniejsze od samej soliflukcji, a więc starsze niż 18 000-20 000 lat radiowęglowych p.n.e. (por. na temat tej daty J. K. Kozłowski 1969). Dodatkowo wykorzystano dane ze słowackiego stanowiska Vlčkovce (J. Bárta 1962), gdzie jeden okaz segmentu w typie zwierzynieckim znaleziono w utworach tzw. Pedokompleksu II, datowanych na pierwszą część interpleniglacjału. To ostatecznie zamknęło problem ogólnej chronologii „zwierzyniecjenu”, nie rozstrzygając jednak sprawy jego chronologii szczegółowej.

Dalsze studia poszły w kierunku odtworzenia ewentualnego terytorialnego zasięgu omawianego zjawiska. J. K. Kozłowski i S. K. Kozłowski (1981, tabela chronologiczna) doszli do wniosku, że omawiana jednostka kulturowa nie ma charakteru merydionalnego, na dobrze już bowiem poznanym obszarze południowej części środkowej Europy w Interpleniglacjale nie ma dla niej miejsca (ryc. 1). Obszar ten zajmują takie kultury, jak: szelecka, oryniackie, pawłowska, willendorfska, kostienkowsko-awdiejewska, mołodowska itd. Stąd hipoteza robocza, że „zwierzyniecjen” jest być może interpleniglacjalnym zjawiskiem niżowym, a więc mieszczącym się w słabo poznanej, oryginalnej sekwencji kulturowej, paralelnej do klasycznej sekwencji znanej z Wyżyn Środkowoeuropejskich (szeletien, oryniak, grawetien). Sekwencję niżową tworzą głównie kultury z ostrzami liściowatymi (stanowiska angielskie i belgijskie, dalej kultury Maizieres-Canal, jержmanowicka, sungirska, por. J. K. Kozłowski, S. K. Kozłowski 1975), a uzupełnia ją ewentualnie „zwierzyniecjen”.

„KULTURA ZWIERZYNECKA” W ŚWIETLE MATERIAŁÓW ZE STANOWISKA KORPACZ

Wspomniana na wstępie G. W. Grigoriewa wraz z E. W. Pawłową rozkopały w latach 1975-1976 czterowarstwowe stanowisko koło wsi Korpacz w rejonie Jedyńcy, w Mołdawskiej SRR. Na jego profil (prześledzony do głębokości ok. 5 m) składały się trzy warstwy lessu (tzw. suglinku), przedzielone dwiema glebami kopalnymi. W górnym lessie oraz w podścielającej go górnej glebie kopalnej odkryto dwa zespoły górnopaleolityczne (warstwy II i III) w typie późnej fazy kultury Krems-Dufour (stratygraficzny i kulturowy odpowiednik wschodnioeuropejskich stanowisk Siureń I i Murałowka, por. J. K. Kozłowski, S. K. Kozłowski 1975). Natomiast w spagu dolnej (o miąższości 1 m) gleby kopalnej, podścielającej less środkowy, zalegały zabytki IV warstwy kulturowej, które mają dla nas kluczowe znaczenie. Na przestrzeni 225 m², w sedimentach miąższych na 40-45 cm, odkryto 15 skupień materiału krzemienistego, który zawierał m. in. wyraźne elementy typu „zwierzynieckiego”, przede wszystkim segmenty.

Pojawiła się więc oczekiwana szansa sprawdzenia naszej hipotezy podstawowej. Mogliśmy ponownie podjąć próbę rekonstrukcji zespołu „zwierzynieckiego”, a także

Ryc. 2. Porównanie segmentów z Korpacza (a-e) i Krakowa-Zwierzynica (f-l)
a-e wg G. V. Grigorevej 1983a i autorów

Fig. 2. Comparison of segments from Korpacz (a-e) and Kraków-Zwierzyniec (f-l)
a-e after G. V. Grigoreva 1983a authors

zweryfikować jego pozycję taksonomiczną. Uzyskaliśmy wreszcie dodatkowe wskazówki na temat chronologii tego zjawiska, warstwa IV bowiem uzyskała datę radiowęglową ok. 23 300 lat p.n.e. (Gr-9758).

Inwentarz krzemienny warstwy IV zalegał, jak już wspomniano, w sedymentach miększych na 40-45 cm w 15 skupieniach. Nie dysponujemy dokładniejszymi danymi na temat jego homogeniczności poza opinią eksploratorki, która uznaje go za zespół zwarty. My tej opinii *a priori* podważać nie możemy, znając jednak warunki zalegania materiałów w niektórych glebach interpleniglacialnych i interstadialnych, tworzących się na powierzchniach pozbawionych przez długi okres sedimentacji (np. stanowisko Kraków-Zwierzyniec, por. T. Madeyska 1981), możemy oczekiwać dodatkowych dowodów homogeniczności, wynikających ze studiów mikrostratygraficznych, a przede wszystkim planigraficznych. Piszemy o tym dlatego, że w liczącym 14 397 zabytków krzemiennych inwentarzu warstwy IV (w tym 171 rdzeni i 203 narzędzia) widzimy z jednej strony wyraźne elementy „zwierzynieckie”, z drugiej zaś takie, które na Zwierzyncu, w podobnych jak się zdaje warunkach stratygraficznych, oddzielały się od nich planigraficznie (ostrza liściowate i zgrzebla).

Inwentarz warstwy IV stanowiska Korpacz charakteryzują, wg Grigoriewej, wymienione niżej grupy zabytków. Przy poszczególnych grupach zamieszczamy dodatkowo nasze uwagi na temat ich klasyfikacji typologicznej.

1. Dość duże i małe segmenty symetryczne — 19 szt. (G. V. Grigoreva 1983b, tabl. 1:1-5). Są to okazy bardzo podobne do zwierzynieckich, a więc charakteryzujące się stromymi tyłkami (ryc. 2).

2. Zgrzebla — 16 szt., m. in. łukowe poprzeczne i jednoskrzydłowe. Niektóre egzemplarze zaliczone do tej grupy sprawiają jednak wrażenie raczej wysokich, atypowych drapaczy, znanych choćby z zespołów oryniackich.

3. Ostrza liściowate — 8 szt. W grupie tej jest kilka grubych okazów o zaokrąglonych podstawach, które autorka uznaje za inicjalne stadia ostrzy. My byłibyśmy skłonni uznawać je za specyficzne obłupnie ostrzopodobne (por. np. W. Chmielewski 1975, tabl. XL). Inny okaz, ilustrowany przez Grigoriewą na tabl. 1:8 również trudno nazwać ostrzem liściowatym, przynajmniej w tradycyjnym tego słowa rozumieniu. Jest to raczej trójkątne zgrzebło zbieżne, zwrotne, wykonane z odłupka. W konkluzji można sądzić, że liczba prawdziwych ostrzy liściowatych jest w inwentarzu Korpacza mniejsza od ośmiu; spośród czterech okazów ilustrowanych, ostrzem jest tylko okaz z tabl. 1:7 (G. V. Grigoreva 1983b).

4. Drapacze — 14 szt., w tym 7 okazów wiórowych (też na zatępcach), łukowych i ostrołukowych, m. in. dość wąskich. Ponadto krępe, szerokie okazy łukowe odłupkowe, m. in. z niby-oryniackim retuszem boków (może wręcz oryniackie?).

5. Rylce — 20 szt., w tym najczęściej węglowe boczne i niedbałe łamańce. Wiele z nich charakteryzuje się płaskimi negatywami rylcowymi.

6. Wióry retuszowane — 50 szt., wśród których 26 wiórowców jedno- i obubocznych, raczej (sądząc z nielicznych ilustracji) drobno retuszowanych. Ponadto autorka zalicza do tej grupy 9 dość drobnych skośnych, falistych półtylczaków oraz mikroretuszowane (m. in. zwrotnie), a także zębate wióry.

7. Ostrza (zaostrzone wiórowce) — 8 szt.

8. Skrobacze i narzędzia zębate — 21 szt.

9. Odłupki retuszowane — 33 szt.

10. Inne — 13 szt.

Ta krótka charakterystyka inwentarza warstwy IV ze stanowiska Korpacz może być podsumowana następująco:

1 — segmenty,

2 — nieliczne ostrza liściowate (+ liściowate obłupnie),

3 — drapacze wiórowe banalne w swej formie i może niektóre w typie oryniackim (m.in. jedno z tzw. zgrzebeł),

- 4 — zgrzebła w typie „środkowopaleolitycznym”, skrobacze i narzędzia zębate,
 5 — banalne rylce węglowe i łamańce (szczególnie na graweckim etapie górnego paleolitu),
 6 — drobno retuszowane wąskie wiórowce,
 7 — drobne półtylczaki faliste.

Wymienione wyżej główne cechy charakterystyczne inwentarza z Korpacza pozwalają wyróżnić w nim dwie górnopaleolityczne tradycje kulturowe: szelecką (ostrza liściowate, obłupnie liściowate, zgrzebła, skrobacze i narzędzia zębate) i „zwierzyniecką” (segmenty, niektóre półtylczaki?, wiórowce? i rylce?). Należy jednak zaznaczyć, że trzy ostatnie z wymienionych klas zabytków mieścić się mogą także w ramach tradycji szeleckiej, podobnie jak i drapacze wiórowe z Korpacza (J. K. Kozłowski, S. K. Kozłowski 1975).

W tej sytuacji należałoby zapytać, czy mamy do czynienia ze specyficznym zespołem późnoszeleckim (przypominamy niezwykle późną dla szeletieniu datę radiowęglową!), czy też z dwoma zmieszanyimi zespołami — szeleckim i „zwierzynieckim”? Tej kwestii na obecnym etapie badań definitywnie rozstrzygnąć nie możemy, choć dane planigraficzne ze Zwierzynicy zdają się wykluczać istnienie tam zespołu szeleckiego z segmentami, jak to sugerował kiedyś J. K. Kozłowski (1969). W tabeli 1

Tabela 1. Kraków-Zwierzyniec I. Zestawienie ilościowe narzędzi zwierzynieckich z uwzględnieniem poziomów ich występowania

Table 1. Kraków-Zwierzyniec I. Table showing the quantity of „zwierzyniecian” tools with the levels of there occurrence

Jednostka litologiczna	Część wykopu	Ostrza liściowate	Zgrzebła	Segmenty	Wąskie wiórowce	Wąskie drapacze wiórowe	Wąskie rylce węgl. bocz.	Rylce płaskie	Półtylczaki
strop lessu zglinionego	płd-zach. (w tym skupisko szeleckie)	9	10	4	—	1	—	—	2
	pozostała	—	—	4	4	2	3	1	—
gleba	płd. wsch. i płd.-wsch.	—	1	12	6	4	2	—	2
	pln.-zach.	2	1	5	11	3	2	2	2

zawarte są ważniejsze informacje na temat planigrafii i stratygrafii elementów szeleckich i uznawanych za „zwierzynieckie” na stanowisku Kraków-Zwierzyniec I. Zamieszczone w niej dane zdają się sugerować, iż nie ma planigraficznego ani stratygraficznego związku między zabytkami szeleckimi (ostrza i zgrzebła) a segmentami, drobno retuszowanymi wąskimi wiórowcami, wąskimi drapaczami wiórowymi i ewentualnie rylcami węglowymi bocznymi. Ostrza liściowate i zgrzebła lokalizują się w południowo-zachodniej części wykopu i związane są głównie ze stropem lessu, segmenty zaś przeważają w nadległej glebie. Gleba ta jest po części glebą wymienionego lessu, po części jednak napłynęła na ten less z północno-zachodniej partii wykopu (po stropie lessu opadającym w kierunku południowo-wschodnim), a więc zawarte w niej zabytki pochodzić powinny spoza planigra-

ficznego zasięgu ostrzy i zgrzebeł. Podobnie sprawa wygląda z zabytkami leżącymi w utworze soliflukcyjnym, w którym element szelecki jest bardzo słabo reprezentowany, w przeciwieństwie do segmentów, wąskich wiórowców oraz wąskich drapaczy.

W tej sytuacji musimy przyjąć planigraficzne rozdzielanie się elementów szeleckich i „zwierzynieckich”, i jeżeli nie jest ono wynikiem zróżnicowania planigrafii stanowiska szeleckiego na różne strefy aktywności, musimy uznać rozdzielność elementów szeleckich i „zwierzynieckich”.

KONKLUZJA

Badania stanowiska Korpacz w Mołdawskiej SRR pozwoliły na częściową weryfikację naszej hipotezy podstawowej.

Po pierwsze — zamykają one dyskusję na temat interpleniglacialnego wieku segmentów typu zwierzynieckiego.

Po drugie — potwierdzają istnienie oryginalnego, przykarpackiego zjawiska górnopaleolitycznego o randze odrębnej jednostki kulturowej. Ta nowa jednostka jest:

a — odrębną „kulturą zwierzyniecką”, jeśli inwentarz Korpacza IV jest zmieszany,

b — nową, „zwierzyniecką” grupą kultury szeleckiej, jeśli inwentarz z Korpacza IV jest zespołem zwartym.

Autorzy niniejszego artykułu nadal optują za pierwszą hipotezą.

WYKAZ CYTOWANEJ LITERATURY

Bárta J.

1962 *Vlčkovce, sprasovy profil a jeho paleolitické industria*, „Slovenská archeológia”, t. 10, cz. 2, s. 285-318.

Chmielewski W.

1975 *Paleolit środkowy i górny*, [w:] *Prahistoria ziem polskich*, t. 1, *Paleolit i mezolit*, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk, s. 9-158.

Grigoreva G. V.

1983a *Pozdnepaleolitičeskie pamjatniki s geometričeskimi mikrolitami na Russkoj Ravnine*, „Kratkie Soobščeniija Instituta Archeologii AN SSSR”, t. 173, s. 55-61.

1983b *Mnogoslojnana pozdnepaleolitičeskaja stojanka Korpač v Moldavii*, [w:] *Izyskanija po mezolitu i neolitu SSSR*, Leningrad, s. 18-27.

Kozłowski J. K.

1969 *Problemy geochronologii paleolitu w dolinie Wisły pod Krakowem*, „Folia Quaternaria”, t. 31.

Kozłowski J. K. (red.)

1981 *L'Aurignacien et le Gravettien (Périgordien) dans leur cadre écologique*, Kraków.

Kozłowski J. K., Kozłowski S. K.,

1975 *Pradzieje Europy od XL do IV tysiąclecia p.n.e.*, Warszawa.

1977 *Epoka kamienia na ziemiach polskich*, Warszawa.

1981 *Paléohistoire de la Grande Plaine Européenne*, „Archeologia Interregionalis”, t. 1, s. 143-162.

Kozłowski S. K., Sachse-Kozłowska E.

1981 *Le „Zwierzynieccien”, une nouvelle entité taxonomique avec pointes à dos*

dans le Paléolithique supérieur ancien de l'Europe centrale, [w:] L'Aurignacien et le Gravettien (Périgordien) dans leur cadre écologique, Kraków, s. 35-44.

Ma de y s k a T.

1981 *Środowisko człowieka w środkowym i górnym paleolicie na ziemiach polskich w świetle badań geologicznych, „Studia Geologica Polonica”, t. 69.*

S a c h s e-K o z ł o w s k a E., K o z ł o w s k i S. K.

1975 *Nowa kultura górnopaleolityczna w Europie Środkowej, „Archeologia Polski”, t. 20, z. 2, s. 275-313.*

S a w i c k i L.

1952 *Warunki klimatyczne akumulacji lessu młodszego w świetle wyników badań stratygraficznych stanowiska paleolitycznego lessowego na Zwierzyniec w Krakowie, „Biuletyn Państwowego Instytutu Geologicznego”, t. 66, s. 5-34.*

STEFAN KAROL KOZŁOWSKI, ELŻBIETA SACHSE-KOZŁOWSKA

„ZWIERZYNIEC CULTURE” OR THE ZWIERZYNIEC GROUP
OF THE SZELETIAN CULTURE?

S u m m a r y

The article concerns the discovery (G. V. Grigorieva, 1983a and b) of a new interpleniglacial inventory of symmetric crescents (Korpač, Moldavian SSR) identical with the ones known from the interpleniglacial layers of Kraków-Zwierzyniec I (fig. 2). These latter finds prompted the present authors (E. Sachse-Kozłowska, S. K. Kozłowski 1975) to distinguish for Central Europe a new Upper Palaeolithic entity termed the „Zwierzyniecian”.

Materials from the newly discovered Korpač site contain „Zwierzyniecian” and Szeletian elements, the mutual relations of which remain unclear. If both the elements form one assemblage then the „Zwierzyniecian” is in fact a new group of the Szeletian, but if the Korpač inventory is a mixed one, the „Zwierzyniecian” is to be understood as a separate Upper Palaeolithic culture (fig. 1).

Translated by E. Sachse-Kozłowska

Adresy Autorów:

Prof dr hab. Stefan Karol Kozłowski
Instytut Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego
ul. Widok 10, 00-023 Warszawa

Dr Elżbieta Sachse-Kozłowska
Zakład Epoki Kamienia
Instytutu Historii
Kultury Materialnej PAN
al. Świerczewskiego 105, 00-140 Warszawa